

О.М.Очилов,
филология фанлари номзоди, доцент

Н.Ч.Қодирова,
ТДШУ талабаси

XITOIY TILIDA HURMAT MA'NOSIDAGI MUROJAAT SO'ZLAR TASNIFI

Annotatsiya: Murojaat soʻzlari til aloqasida unchalik katta miqdorni tashkil etmasa-da, biroq, tilning eng asosiy tarkibiy qismlaridan boʻlib, u koʻp hollarda til aloqasida boshlangʻich nuqta sifatida baholanadi hamda muloqatning qay darajada muvaffaqiyatli amalga oshishida muhim rol oʻynaydi. Mazkur maqola muhim ijtimoiy vazifa bajaruvchi murojaat soʻzlarning tasnifiga bagʻishlangan boʻlib, unda har bir turning oʻziga xos xususiyatlari koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: murojaat soʻzlar, hurmat kategoriyasi, tasniflash, madaniyat, jamiyat.

Аннотация: Слова-обращения составляют малую часть словарного запаса языка, однако они, являясь важным компонентом языка и отправной точкой акта коммуникации, играют значительную роль в успехе общения. Статья посвящена исследованию слов-обращений, играющих важную социальную роль, и вопросам их классификации.

Ключевые слова: слова-обращение, категория уважения, классификация, коммуникация, культура, общество.

Annotation: Although the words of address are not considered to be the major part of the language, they are one of the most important components of the language. They are often viewed as the starting point in the language and play an important role in the success of communication. This article focuses on the classification of words of address playing an important social role. The characteristics of each type is discussed.

Key words: address words, category of respect, classification, culture, society.

Bir necha yuz yillardan beri xitoy xalqi oʻzaro munosabatlarda koʻplab hurmat soʻzlaridan foydalanib kelishmoqda. Bu xitoy madaniyatida odob-ahloq normalarining oʻziga xos xususiyatlarida biridir. Hurmat soʻzlari boshqa bir shaxsga nisbatan hurmat bilan murojaat qilishda foydalaniladigan soʻzlardir. Masalan, suhbatdoshga nisbatan “足 zúxià”、“阁 géxià”, uning oilasiga nisbatan “府上 fǔshàng”, oila aʼzolarining nomlari oldidan “令 lìng”soʻzining ishlatilishi (“令 lìng”soʻzining maʼnolari “shirin”, “baxtli”, “baxtiyor”, “goʻzal”), yaʼni, “令尊 lìngzūn” (父亲 fùqīn)、“令 lingtáng” (母亲 mǔqīn)、“令 lìngxiōng” (哥哥 gēge)、“令朗 lìnglǎng” (儿子 érzi); suhbatdoshning yoshiga nisbatan esa “高寿 gāoshòu”、“贵庚 guìgēng”、“芳 fānglíng”kabi soʻzlardan foydalaniladi. Bu kabi

hurmat soʻzlarni Xitoyning qadimiy manbalarida koʻplab uchratish mumkin. Qadimgi kitoblar, hujjatlar, adabiy asarlarni oʻqishda va oʻrganishda bu kabi soʻzlarning maʼnolarini yaxshi bilish talab etiladi. Jamiyatning rivojlanishiga muvofiq bugunga kelib koʻpgina soʻzlarning ishlatishida baʼzi bir oʻzgarishlar yuzaga kelgan. Masalan, qadimda erkaklar oʻz ayollariga nisbatan “贱内 jiànnè”, “拙荆 zhuōjīng”; ayollar oʻziga nisbatan esa “妾 qiè” kabi soʻzlardan foydalanishgan. Bunday soʻzlar feodal jamiyatda ayollarga boʻlgan munosabatni yaqqol namoyon etadi. Shuningdek, koʻplab hurmat soʻzlari borki, ulardan yozma yoki ogʻzaki nutqda foydalanishning muayyan qoidalari mavjuddir. Jamiyat tamadduni rivoj topgan bu zamonda hurmat soʻzlarining ishlatilish oʻrinlarini, ularning maʼno qatlamlarini bilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hurmat soʻzlar tasnifi. Hurmat soʻz larning boʻlinishi borasida xitoy tilshunos olimlari quyidagicha qarashlarni ilgari surishadi:

1. “Hurmat soʻz lar umumiy va maxsus foydalaniluvchi kabi ikki katta turga ajratiladi. Umumiy foydalaniluvchi hurmat soʻz lar odatiy muloqat jarayonida qoʻllaniladi; maxsus foydalaniluvchi hurmat soʻz lar asosan rasmiy til doirasida qoʻllaniladi¹”.

2. “Murojaat xususiyatiga ega boʻlgan hurmat soʻzlarigina hurmat soʻzlar hisoblanadi²,”

3. “Hurmat soʻz lar hurmatni ifodlaydigan soʻzlardir. Asosan insonlarga murojaat paytida foydalanilib, oʻzida hurmat maʼnosini aks ettiradi. Masalan, “大人” (janob), “大师” (hazrat). Hurmat soʻz larni ikkita katta turga boʻlish mumkin: 1.bayon xarakteridagi hurmat soʻz lar; 2.murojaat xarakteridagi hurmat soʻzlar.”³

4. “Hurmat soʻz larni tildagi funksiyalariga binoan ularni murojaat va bayon xususiyatli kabi ikki turga ajratiladi”⁴

Koʻrishimiz mumkinki, olimlarning aksariyat qismi hurmat soʻz larni murojaat va bayon xarakterli ikki katta qismga ajratish tarafdoridir. Birinchi qarash faqatgina hurmat soʻz larning ishlatilish doirasidan kelib chiqqan holda qismlarga ajratgan boʻlsa, 2-, 3-, 4- qarashlar esa hurmat soʻz larning xususiyatlariga binoan turlarga boʻlgan. Bizning fikrimizcha hurmat soʻz larni murojaat va bayon xarakterli turlarga ajratish toʻgʻridir.

Murojaat xususiyatiga ega hurmat soʻzlar. Murojaat xususiyatiga ega hurmat soʻz lar biror shaxsga yoki u bilan bogʻlik kishilarga, narsa-hodisa va ish harakatga nisbatan ishlatiluvchi hurmat soʻzlardir. Masalan:“大师” (“hazrat”), “大伯” (“togʻa”), “法师” (“taqsir”), “老奶奶” (“momo”, “buvi”), “老师” (“ustoz”), “先生” (“janob”), “大驾” (“janoblari”), “宝刹” (“hazrat”) va hokazolar.

Murojaat qilinayotgan obʼektning turli xilliligiga muvofiq murojaat xususiyatiga ega hurmat soʻzlar kishilarga murojaat hamda narsa-hodisa va ish-harakatga nisbatan ishlatiluvchi kabi ikki turga ajratiladi:

¹ 洪成玉《谦词敬词婉词词典》P15 商务印书馆 2002 年

² 马庆株《敬辞、谦辞和譬辞》《语言学论辑 2》P59 北京语言学院出版社 1996 年

³ 刘叔新《现代汉语描写词汇学》P190 商务印书馆 2000 年

⁴ 刘宏丽《现代汉语敬谦辞》P14 北京语言文化大学出版社 2001 年

1. Kishilarga nisbatan ishlatiluvchi murojaat soʻzlar biror kishiga yoki u bilan bogʻliq biror shaxsga nisbatan ishlatiluvchi soʻzlardir. Masalan:

大师 Rohiblarga nisbatan ishlatiluvchi murojaat soʻz

大伯 Yoshi katta erkak kishilarga nisbatan

老奶奶 Yoshlarning yoshi ulugʻ ayollarga nisbatan murojaat soʻzi

老总 Xitoy Xalq Respublikasi Ozodlik armiyasining yuqori darajali shaxslariga nisbatan ishlatiluvchi murojaat soʻz (koʻp hollarda familiya bilan birga qoʻllaniladi)

先生 Ziyoli shaxslarga va maʼlum darajaga ega boʻlgan erkak kishilarga nisbatan ishlatiluvchi murojaat soʻz

兄长 Erkak jinsiga mansub kishilar orasida doʻstga nisbatan qoʻllaniluvchi murojaat soʻz

宝眷 Kimningdir oila aʼzolariga nisbatan ishlatiluvchi murojaat soʻz

伯父 Otasi tengi yoki yoshi nisbatan katta boʻlgan kishilarga nisbatan

Bu turdagi murojaat soʻzlari oʻz oʻrnida ikki qismga ajratiladi: 1. Bevosita ishlatiladigan murojaat soʻzlari; 2. Bilvosita ishlatiladigan murojaat soʻzlari.

“Bevosita ishlatiluvchi murojaat soʻzlar” murojaat qilinayotgan shaxsga nisbatan hurmatni ifodalab, suxbatdoshga nisbatan toʻgʻridan toʻgʻri qoʻllash mumkin. Masalan: “老伯”、“大嫂”、“先生”、“老板”、“阁下” va hokazolar. Yuqorida misol sifatida keltirilgan soʻzlarni bevosita qoʻllash mumkin boʻlib, unga nisbatan hurmatni bildiradi.

“Bilvosita ishlatiluvchi murojaat soʻzlar” toʻgʻridan toʻgʻri suxbatdoshga nisbatan qoʻllab boʻlmaydigan murojaat soʻzlar boʻlib, faqatgina boshqalar haqida yoki ular bilan bogʻliq biror holatga nisbatan qoʻllaniladi. Masalan: “令爱” (suhbatdoshning qiziga nisbatan), “令郎” (suhbatdoshning oʻgʻliga nisbatan), “令尊” (suhbatdoshning otasiga nisbatan) va hokazolar. Bu kabi bilvosita murojaat soʻzlari oʻz oʻrnida suxbatdoshga nisbatan hurmat bildirishga xizmat qiladi.

Shuni taʼkidlab oʻtish lozimki, bevosita murojaat soʻzlarini bilvosita ham ishlatish mumkin, ammo bilvosita murojaat soʻzlarini bevosita qoʻllab boʻlmaydi.

Soʻz xususiyatiga koʻra murojaat soʻzlarini ikki turga ajratish mumkin:

1. Olmosh soʻz turkumiga oid ;

2. Ot soʻz turkumiga oid

Olmosh soʻz turkumiga oid murojaat soʻzlar nisbatan kamchilikni tashkil etadi. Masalan: “您” (“siz”)、“恁” (“siz”). Ot soʻz turkumiga oid murojaat soʻzlarning miqdori nisbatan koʻproq boʻlib, ularni quyidagi bir necha kichik guruhlariga ajratish mumkin:

Qarindosh urugʻlarga murojaat. bu guruh murojaat soʻzlari suxbatdoshning qarindosh urugʻlariga nisbatan hurmatni ifodalaydi. Masalan, “令爱”, “令堂”, “千金”

Qarindoshlarcha murojaat soʻzlar. Bu guruh murojaat soʻzlari qarindosh boʻlmagan kishilarga nisbatan qarindoshlarcha yoki hurmat bilan murojaat qilish paytida qoʻllaniladi. Masalan, “大姐”, “大叔”, “大爷”, “老爷爷”, “伯伯”...

Umumiy murojaat soʻzlar. Bu kabi murojaat soʻzlar turli kasb vakillariga , turli toifa kishilariga nisbatan ishlatiladi. Masalan: “先生”, “小姐”, “师傅”, “女士”...

“老 x”shaklidagi murojaat soʻzlar. Yosh jihatdan katta boʻlgan kishilarga nisbatan hurmat bilan murojaatda ishlatiladi. “Hozirgi zamon xitoy tili izohli lugʻati” (《现代汉语词典》) da bu soʻzga quyidagicha taʼrif keltiriladi: “Yoshi katta kishilarga nisbatan ishlatiladi (koʻp hollarda hurmat maʼnosida)⁵”. Masalan: 老伯”、“老大爷”、“老大娘”、“老公公”、“老奶奶”. Shuningdek, “Hozirgi zamon xitoy tili izohli lugʻati” (《现代汉语词典》) da “老” soʻziga yana shunday taʼrif keltiriladi: “hurmat soʻz, koʻpincha yoshni ifodalamaydi⁶” Yaʼni, bu soʻzning qadirligi, qadrdon, qimmatli kabi maʼnolari mavjuddir. Masalan: “老兄”, “老弟”, “老师”, “老总”

Maxsus kasb yoki maʼlum darajaga ega kashilarga nisbatan. Masalan: “烈士”, “禅师”, “警嫂”

Diplomatik doirada qoʻllaniladigan murojaat soʻzlar. Masalan: “阁下” (“janobi oliylari”), “陛下” (“hazrati oliylari”).

Quyida yuqoridagi guruhlariga mansub murojaat soʻzlarining jadvalkoʻrinishini keltiramiz.

		面称 bevosita	背称 bilvosita
代词 olmosh		您 恁 您	
名词 Ot	Qarindosh urugʻlarga murojaat	相公, 姑老爷	令爱 令媛 令郎 令亲 令堂 令尊 首堂, 阖府, 女公, 千金, 贵子, 宝眷, 公子
	Qarindoshlarcha murojaat	老伯, 老大爷, 老奶奶, 老爹, 老爷, 老兄, 老大, 女良	伯父, 伯母, 大伯, 大哥, 大姐, 大妈, 大嫂, 大婶, 儿大, 大叔, 大姨, 大娘, 大爷, 妈妈, 奶奶, 仁兄, 仁弟, 嫂夫人, 世兄, 兄长, 爷爷, 姨, 师兄
	老...	老, 老板, 老公公, 老婆婆, 老前辈, 老人家, 老师, 老师傅, 老寿星, 老太太, 老太爷, 老翁, 老爷子, 老丈, 老总	

⁵ 《现代汉语词典》北京：商务印书馆，2007 年，第 817 页

⁶ 《现代汉语词典》北京：商务印书馆，2007 年，第 817 页

通用 Umumiy	大驾, 芳邻, 夫人, 高徒, 高足, 官人, 贵客, 贵人, 嘉宾, 列位, 男士, 女士, 女主人, 前辈, 台驾, 太太, 先生, 贤契, 贤人, 贤士, 贤哲, 小姐, 学长, 山爷, 诸位, 足下, 师傅, 师母, 师娘	君, 人士
特定职业或身份 Maxsus kasb yoki ma'lum darajaga ega kashilarga nisbatan	长老, 禅师, 船老, 大师, 大师傅, 大王, 恩师, 法师, 法王, 佛爷, 夫子, 父母官, 国父, 摩下, 教授, 王爷, 武师, 女史, 千岁, 孺人, 圣母, 圣人, 师父, 天尊, 至尊, 座, 少奶奶, 少爷, 金枝玉叶	烈士, 警嫂, 军嫂, 先烈, 先哲, 荣誉军人
外交 diplomatik	阁下, 陛下, 殿下	
boshqalar	阿公, 阿婆, 大人, 公, 公公, 娘子, 婆婆, 师长, 丈人, 义士, 勇士, 志士, 壮士	

2. Narsa-hodisa va ish-harakatga nisbatan ishlatiluvchi hurmat soʻzlar

Bu turdagi murojaat soʻzlari hurmat xarakteriga ega boʻlib murojaatsuhbatdoshning u bilan bogʻliq narsa-hodisa va ish-harakatiga qaratilgan boʻladi. Masalan: “宝刹” (ibodatxonalarga nisbatan ishlatiladi)、 “大作” (suhbatdoshning asariga nisbatan)、 “贵庚” (suhbatdoshning yoshini soʻrashda)、 “芳名” (qiz bolaning ismini soʻrashda).

Til va madaniyat bir-biridan ajralmas munosabatga ega. Til madaniyatning muhim omillaridan boʻlib, biror bir til yoʻqki, uni madaniyatdan ayriqcha tasavvur qilib boʻlsa.⁷ Xitoy madaniyati ham koʻp asrlik tarixga ega boʻlib, ushbu asosda rivojlangan xitoy tili oʻzida muhim milliy xususiyatlarni jam etdi. Murojaat soʻzlari xitoy tilining asosiy qismlaridan biri boʻlib, qadimdan to hozirgi kunlarga qadar oʻziga milliy qadriyatlarni singdirgan holda, turli davlat va sulolalar davrida rivojlandi-ki, buni hozirgi zamon xitoy tilida murojaat soʻzlarning milliy xususiyatlari yanadayorqinlashganligini kuzatish mumkin.

Hozirgi zamon xitoy tilida murojaat soʻzlarning milliy xususiyatlari avvalombor ularning miqdor jihatdan nihoyatda koʻpligi bilan ifodalanadi. Masalan: “令尊” (otaga nisbatan), “老伯” (katta aka), “大婶儿” (ona tomonidan qarindosh ayollarga nisbatan), “师傅” (“ustoz”), “老师” (“ustoz”) va hokazolar. Bularning barchasi xitoy tilida eng qoʻllaniluvchi murojaat soʻzlaridir. “您” (“siz”) olmoshi “你” (“sen”) olmoshining hurmat koʻrinishidir. Bu kabi murojaat soʻzlari soʻzlovchining tinglovchiga boʻlgan hurmatini maʼnosini ifoda qiladi. Ingliz tili bilan solishtirilganda bu tilda yuqoridagi kabi xususiyatning yoʻqligi namoyon boʻladi. Ingliz tilida hoh oʻz

⁷ 邢襄平 《汉英文化差异二则:日常谈话与敬语谦词》 辽宁师专学报 2004 年第 5 期

tengi boʻlsin, hoh oʻzidan katta boʻlsin hammaga birdek “you” olmoshidan foydalaniladi.

Hozirgi zamon xitoy tili murojaat soʻzlari orasida shunday bir qism borki, bu qismga mansub hurmatni ifoda qiluvchi morfemalar boshqa morfemalar bilan birikkan holda tarkib topadi. Xitoy tilida qarshisidagi kishining sharifini soʻrash chogʻida odatda oldidan “贵” soʻzi qoʻshilgan holda keladi. “贵” soʻzining lugʻaviy maʼnosi “qimmat”, “qimmatli”, “qadrli” boʻlib, “姓” (“sharif”) soʻzining oldidan qoʻshilganda murojaat qaratilgan shaxsga nisbatan hurmatni ifoda qiladi. Ingliz tilda esa yoshu qariga barobar bir xilda *what is your name?* yoki *what is your family name?* tarzida murojaat etiladi.

Agarda murojaat etilayotgan shaxsga nisbatan alohida hurmat bildirilayotganda odatda *may, could, would* kabi modal soʻzlardan foydalanilishini koʻrishimiz mumkin. Masalan, *May I have your name?* Ingliz tilida hurmat bilan murojaat etishda modal soʻzlari qoʻllanilib, maxsus hurmat maʼnosini anglatuvchi morfemalarning yoʻqligi xitoy tili bilan farqli tomonlaridan birini koʻrsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. 洪成玉 《谦词敬词婉词词典》 P15 商务印书馆 2002 年
社 1996 年
3. 刘叔新 《现代汉语描写词汇学》 P190 商务印书馆 2000 年
4. 刘宏丽 《现代汉语敬谦辞》 P14 北京语言文化大学出版社 2001 年
5. 邢襄平 《汉英文化差异二则:日常谈话与敬语谦词》 辽宁师专学报
2004 年第 5 期
6. 陈原, 1998, 《语言学论著》 [M] 沈阳:辽宁教育出版社。
7. 包惠南, 2001, 《文化语境与语言翻译》 [M] 北京:中国对外翻
译出版公司。
8. 何自然, 1997, 《语用学与英语学习》 [M] 上海:上海外语教育
出版社。